

TALLIAMENTO IN ISONZO: REKI PRIPOVEDUJETA SVOJE ZGODBE

Uvertura

Roberto je že pri govorniškem odru. Ostali se drug za drugim približujejo govorniškemu odru. Giuliana, ki prispe k govorniškemu odru, prebere naslov »Tagliamento in Isonzo«. Alessio, ki prispe k govorniškemu odru, prebere »Reke pripovedujejo«. Raffaella, ki prispe k govorniškemu odru, prebere prvi podnaslov »Tagliamento«.

PANORAMSKA FOTOGRAFIJA TAGLIAMENTA

ROBERTO - Zame je bil to tretji serpentinasti ovinek, vzpon iz Forni di Sopra na prelaz Mauria. Volan očetovega avtomobila brez servo volana je zahteval močne bicepse, da sem ga obvladal. Kljub naporu me nekaj metrov naprej ni pozabil opomniti, naj pogledam levo.

1 VIR FOTOGRAFIJE TAGLIAMENTO

ALESSIO - Si videl ustje reke Tagliamento?

ROBERTO – »Da, videl sem,« sem se zlagal. V resnici sem videl le znak v senci gozdička, čigar previsne veje so žgečkale kovčke na polici. Tagliamento. (*kratek premor*) Zame je bil Tagliamento živahen tok kristalne vode, ki teče pod Apaškim mostom, ob vznožju Cime Cute, gore, ki tekmuje s Clap Varmostom za ozadje čudovite Forni di Sopra.

ALESSIO - Apaškega mostu se vam ni treba truditi iskati na Google Zemljevidih. Če ga res želite najti, poiščite Puont dal Sirai, nedaleč od parkirišča sedežnice Varmòst.

2 POONT DAL SIRAI

GIULIANA - V antičnih časih je bil med poplavami reke Tagliamento Puont dal Sirai edini zanesljiv prehod med obema bregovoma. Most je bil lesen, kot tisti, ki jih vidimo na televiziji v filmih o kavbojih in indijanskih spopadih.

ROBERTO – Zato ga je oče imenoval Apaški most. Zame je bilo zabavno, prava pustolovščina, prečkati ga in opazovati reko Tagliamento, kako teče skozi razpoke v lesenih deskah.

ALESSIO – In videl sem, kako navdušen si bil, ampak sem te kar naprej opazoval.

ROBERTO - Dokler nekega dne, ko sem bil malo starejši, nisem hodil tja od Forni di Sopra do tretjega ovinka. In končno sem zagledal izvir Tagliamenta.

RAFFAELLA - Tuliment je najdaljša reka v Furlaniji Julijski krajini.

ROBERTO - Učitelj je v šoli razložil.

ALESSIO - To so bili časi, ko je bil med Furlanijo in Julijsko krajino vezaj, Furlanija, ki se za Tržačane začne po Timavu, pa je bila še vedno narejena iz belih kamnov brez robov, ki so jih uporabljali kot opeko za žalostne, brezživljenjske hiše, prazne revščine in prazne izseljevanja.

ROBERTO - Pomlad je spomladi kot curek, poleti kot peščica kapljic, pozimi kot zamrznjeni biseri. Vsaj tako je bilo v času moje mladosti, danes pa je drugače: temu pravijo podnebne spremembe. Nisem mogel verjeti, da bi ta voda, bolj namišljena kot resnična, lahko postala reka. Ko sem odrasel, sem si izmislil svojo zgodbo. Poskušal bom razložiti.

ALESSIO - Izvir se nahaja v regiji Veneto, nekaj metrov zračne črte od La Munta, prelaza Mauria, ki je bil nekoč zelo prometen z

avtomobili in motorji, danes pa je pustno mejno območje med dvema regijama.

3 MONTE-FORTE MIARON

RAFFAELLA - Nad prelazom Mauria se dviga 2132 metrov visok vrh Miaron. Blizu vrha je utrdba, zgrajena leta 1911, odlična razgledna točka med Cadorejem in zgornjo dolino Tagliamento.

GIULIANA - Med umikom kraljeve vojske po porazu pri Caporetu v prvi svetovni vojni, oktobra 1917, so italijanski bersaljerji, nameščeni v trdnjavi, zavrli avstrijski prodor iz Casere Razzo. Bersaljerji so utrpeli 16 mrtvih in 80 ranjenih, Avstrijci pa 26 mrtvih in 110 ranjenih.

ROBERTO - No, rad sem mislil, da so kapljice iz izvira Tagliamenta solze mrtvih Bersaglijev. In tudi njihovih avstrijskih sodobnikov. Le da je sčasoma to reko solz posušila pozaba.

ALESSIO – Pravijo, da je pravo ustje reke Tagliamento tam zgoraj, pri Campo Rossu, na dnu starodavnega jezera nedaleč od vrha Cima Cuta.

ROBERTO - Da prideš tja, se moraš povzpeti na kanjon Lavinal, ki se med taljenjem snega spremeni v burno reko. Poleti komaj teče, le v majhnem curku.

ALESSIO – Tudi jaz sem prepričan, da je Lavilan pravi potomec Tagliamenta. Pogosto so se razpravljali o rečnih ustjih. Pomislite na Piavo, ki izvira ob vznožju gore Peralba, nad Cimo Sappada, medtem ko nekateri menijo, da je to Cordevole, ki izvira v zgornjem delu doline Visdende.

GIULIANA - Da bi se vsi strinjali, so jo poimenovali Piave di Visdende.

Glasbeni vmesni program

ROBERTO - Zgodbe o rekah. Spomnim se starca Angela, Maura in Alessandra, ki so ga srečali v gostilni Cridola med Fornijem in Maurio. Cridola, skalnati izboklini, kjer se začnejo Dolomiti. Angelo Floramo, Mauro Daltin in Alessandro Venier so soavtorji knjige z naslovom "Reka na krovu". Potovanje skozi izvire in ustja rek Tagliamento in Soča/Isonzo v razbitem kombiju, ki so ga poimenovali Molly.

4 FOTOGRAFIJE ZGORAJ PEČIC

ALESSIO - (*igra starega moža*) »Zanima me vaš kombi. Zdi se, kot da je iz 60. let.«

GIULIANA - »Iz osemdesetih je. Ime ji je Molly.«

ALESSIO - »Kombi z imenom. To je že zgodba.«

GIULIANA - »Poznaš jih veliko?«

ALESSIO – »Včasih sem vedel bolje. Izgubil sem prakso. Vem pa eno stvar. Včasih je bilo več aktivnosti. Vsak dan sta dva kurirja odšla iz Tolmezza in se odpravila onkraj reke Maurio ter ljudi odpeljala v tovarno očal. Tako je bilo do leta 2000. Pred tem pa so rastline vozili vse do reke Piave.«

GIULIANA - "Na Piavi ženski".

ALESSIO - "S Cadorejem obstaja močna povezava. Vedno je bila. Forni di Sopra se ozira na Veneto, Forni di Sotto na Karnijo. Vsi gospodarski, družbeni in prijateljski odnosi potekajo prek Munta, Maurie."

GIULIANA - »In kakšno je razmerje s Tagliamentom?«

ALESSIO - »Za nas je to Tuliment.«

GIULIANA - »Tako moško.«

ALESSIO - "To je nerazdružljiva vez, zgrajena na trdem delu in trudu. Za starejše od mene je bila vir preživetja. Bila je tudi sredstvo za prehod. Med prvo in drugo svetovno vojno tisti, ki so odhajali od tod v Furlanijo, niso nikoli šli skozi Tolmezzo. Preveč zapletov, preverjanj, kozakov. Šli so skozi Caprizi, goro Rest, dolino Tramontine in vse do Spilimberga."

GIULIANA - "To je tudi pastoralna pot. Stari pastirji so ji sledili. Patriarhalna pot, oglejskega patriarha."

ALESSIO - »In tisti prekleti Savornjani, ki so goro prodali Benetkam.«

Glasbeni vmesni program

RAFFAELLA - Leta 1966 je reka Tolina, ki izvira iz hribov vzhodno od Forni di Sopra, nabrekla od dežja, zaman iskala zatočišče v reki Tagliamento. Vode je bilo preveč, ni bilo prostora za več. Tedaj se je Tolina užalila, prestopila svoje stare bregove in odnesla več hiš.

ROBERTO - Tagliamento se je branil z besedami: Tudi jaz sem hudournik, ne reka. Ampak očitno ga je malo sram in vsake toliko časa, ko ga kdo opomni, se skrije pod posteljo in izgine. Teče globoko, daleč od radovednih oči, ki ne vedo za njeno radodarnost.

RAFFAELLA - Tam spodaj oskrbuje z vodo nešteto podzemnih potokov, ki se zbližajo in izvirajo na območju Codroipa. To so izviri, kjer izvira reka Stella in kjer je nekoč izvirala reka Akilis, po kateri je Oglej dobil ime. Akilis ni bil nihče drug kot starodavna Natisone, danes ugasla reka, ki se je izlivala v morje v pristanišču rimskega mesta.

Glasbeni odmor (PESEM, KI ZLOČI NEGATIVEN DOGODEK)

ALESSIO - Besna pena, valovi, ki drvijo proti toku, pobesnele postrvi, skale, balvani, drevesa, ki ga ogorčajo. On, stari

Tagliamento, ne ve, kaj se dogaja. Na uri na nekem zvoniku vidi čas: 21:12. Večer je 6. maja 1976.

RAFFAELLA - V tistem trenutku je Orcolat izbruhnil, kot se je že pred nekaj stoletji in se bo ponovil. Prelomnica, obsodba. Pol stoletja po potresu v Furlaniji je le še en kraj, kjer ga lahko vidite in se ga dotaknete.

5 FOTOGRAFIJA STAREGA PORTISA

GIULIANA - Stara vrata, ob državni cesti 13 Pontebbana severno od Venzone. Prebivalci tukaj ne morejo več živeti, ker je območje še vedno ranljivo za skalne podore z bližnje gore. Mesto je bilo obnovljeno drugje v občini.

ROBERTO - Ostaja mesto duhov. V hišah, zaznamovanih z globokimi razpokami, lahko skozi razbite okenske okvirje uzrete notranje prostore, kjer je kot spomin ostalo le nekaj kosov pohištva. Tisti, ki so tam živeli pred letom 1976, lahko še naprej obdelujejo zelenjavne vrtove in uporabljajo nekaj barak kot lope za orodje.

ALESSIO - Portis Vecchio je postal center za usposabljanje akademije SERM, mednarodne šole za obvladovanje potresnih izrednih razmer.

GIULIANA - Težko mi je vstopiti v te prazne lupine in ne poskusiti nekaj zabeležiti s fotografijo, zapiskom, zgodbo, ko pridem domov. Ali pa preprosto deliti z nekom, kar mi pride na misel. To se vedno zgodi s Portis Vecchia. Zdi se neizogibno.

RAFFAELLA - Drevesa kažejo na okna v drugem nadstropju. Vrata so izpahnila iz tečajev in bi jih zlahka odprli z roko, da bi vstopili in se vrnili v leto 1976. En korak in že si petdeset let notri.

ALESSIO - Znajti se soočen z ruševinami je lahko pretresljivo. Lahko te gane, izzove jezo, frustracijo, žalost in hudo melanholijo.

GIULIANA - Tukaj v Portis Vecchio se reka Tagliamento konča v svoji vodoravni črti; prečkala je Karnijo vzporedno z Alpami in sekala čez deželo. To je pravi kot reke, oster ovinek, iz katerega se začne druga smer, druga reka, drug svet. Do te točke je bila voda delo, prevoz lesa, znoja in truda.

ROBERTO - Reka je predstavljala prebivalce Karnije, prekrivala se je z značajem ljudi, z njihovim skupnim čustvom.

RAFFAELLA - Zdaj zbira vode Felle, svojega krvnega brata, in skupaj postanejo nekaj drugega. Ni več gorska voda, temveč reka ravníc. Začne svojo navpično pot, ki gre naravnost proti Lignanu. Proti morju. Rečna struga se razširi in včasih bo voda skrita človeškemu pogledu.

Glasbeni vmesni program

ROBERTO - Tagliamento spreminja smer, ne pa tudi imena. Za razliko od Soče. To je edina razlika med rekama, poleg njune dolžine. Tagliamento in Soča si delita zgodbi o vztrajnih, ponosnih in večplastnih ljudeh, ki hkrati ljubijo in sovražijo vode obeh rek. Mirne vode, ki božajo skupnosti, zalivajo polja in živali. Divje vode poplav in vojn. Tukaj je, vojna.

ALESSIO - V prvi svetovni vojni je bila Soča fronta, dvanajst bitk, voda, ki se je obarvala rdeče od krvi, kraljeva vojska, ki je napredovala ob zvoku tisočih mladih življenj, žrtvovanih za žrtvovanje sovražnika. V prvi svetovni vojni je bil Tilmento namesto tega zaledna garda, tragičen poraz pri Caporetto, ko so se Italijani umaknili na Piavo, razstrelili mostove in preoblikovali reko kot brezzoba usta starih starcev.

ROBERTO - Štori namesto mostov. A po vsakem uničenju spet rastejo kot gobe. Mostovi so lepilo civilizacije. Reki Tilmento in Isonzo sta lekcija.

GIULIANA - Takole se odpravljamo proti morju. Pod nami je vedno Tiliment, kot mu tukaj pravijo. Zelo starodavno ime. Po mnenju nekaterih jezikoslovcev izvira iz Talimu, kar v akadščini pomeni brat. O njem nam pove grški Strabon, ki pravi, da se spušča iz Alp in označuje mejo med Benečijo in Oglejem.

RAFAELLA - Plinij razkriva, da obstajata dva, eden večji in eden manjši: Tiliaventum maius in Tiliaventum minus. Ptolemaj pa v učenih dvorinah aleksandrijske knjižnice v Egiptu, med papirusom in pergamentom, natančno izračuna razdaljo med ustjem svojega Tilautuja in mestom Ravenna.

GIULIANA - In prav tam, pri ustju, gremo. Reka je nekje, četudi je ne vidimo; trmasto ostaja skrita, a nam daje svoj modri dih, svoj glas med skalami.

RAFFAELLA - Ampak nismo sami: ob nas jahajo carjevi trideset tisoč kozaki, ki jih vodi generalissimus Suvorov, ki so leta 1799 šli tu mimo in zasledovali Napoleona. Meči z izvlečenimi meči, konji s kadečimi se zadnjicami, valenki do kolen in krznene kape. Sence, samo sence. To je čarovnija poti.

GIULIANA - Blizu smo skrajne meje. Končnega pomena vse resnice. Tukaj se pojavi smerokaz za Latisana. Dežela dobrega vina, pravi tradicionalna villotta, kjer grozdje obirajo glede na letni čas. Tukaj Tagliamento ni prijatelj; je strašljiv. In zelo visoki bregovi to dokazujejo. Mislili bi, da so to starodavne travnate gomile, postavljene v čarobnem objemu, sposobne zadržati bes demona, ki je leta 1966 požel svoje mrtve na tem podeželju. Zbrali so jih pod grozečim blatom, ki je ostalo, ko so se pošastne spirale umaknile v meje starodavne brazde, iz katere so se pojavile s krutim rjoventjem.

RAFFAELLA - Po besedah inkvizitorjev so se Benandanti v žerjavičnih nočeh potikali po teh krajih. Lovili so čaravnice in čarovnike, da bi bila žetev obilna in tele ne bi poginilo. Zdaj pa se

odpravimo k naslednji postaji, Cesarolu, kjer naj bi živel najboljša dekleta v Furlaniji, čeprav Cesarolo v resnici ni v Furlaniji.

Glasbeni odmor

ALESSIO - Od Cesarola do morja se razteza vrsta obnovljenih močvirij, kjer trstje češe svoje lase v vetru, kot lire, ki pojejo dobrodošlico turistom, ki se odpravljajo v Bibione.

ROBERTO - Leta 1956 so se začela dela za preobrazbo Bibioneja v turistično destinacijo. Gradnja prvih hotelov in trgovin je otok, desno od reke Tagliamento, v 50 letih spremenila v pomembno družinsko letovišče.

RAFFAELLA - Ribiške doline obdajajo počitniške hiše in hotele, dolga obala pa tekmuje z Lignansko riviero za pesek, ki ga prinaša reka Tagliamento. Ta zrna so vse, kar je ostalo od karnijskih kamnin, ki jih je voda skozi stoletja zmlela in odnesla navzdol.

6 FOTOGRAFIJA SVETILNIKA BIBIONE

ALESSIO - Reka Tagliamento sledi svojemu toku in ločuje Furlanijo - Julijsko krajino od regije Veneto, in prav na bregu Veneta, ob ustju bistre vodne poti, stoji svetilnik Bibione: simbol in zgodovina mesta.

GIULIANA - Svetilnik v Bibioneju, zgrajen v prvem desetletju 20. stoletja, se ponaša s preprosto, linearno arhitekturo, za katero sta značilna stolp in majhna pravokotna hiša, ki meji na rumene in bele poslikave.

ROBERTO - Svetilnik, ki je bil po prvi svetovni vojni uničen in ponovno zgrajen, je danes kulturni spomenik. Do njega je mogoče priti le peš ali s kolesom. Med letoma 1943 in 1945 so izgnanci iz Istre prihajali na improviziranih čolnih.

ALESSIO - In izčrpani Nemci, ki so jih obkolili partizani, so se vrgli na pesek. Zanima me, ali je prišla tudi Adriana, da bi bosa hodila po finem pesku, ki žgečka svetilnik?

Glasbeni vmesni program

7 FOTOGRAFIJA ADRIANA IVANCICH

ROBERTO - Da, Adriana. Morda drži, da so dekleta iz Cesarola lepša od tistih iz Furlanije. Gotovo pa je, da je v San Michele al Tagliamento živelo lepo, res zelo lepo dekle. Ime ji je bilo Adriana Ivancich, tretja hči plemiča Carla Ivancicha in Dore Betti, članice beneške družine ladjarjev iz Lussinpiccola v Kvarnerskem zalivu. Adrianin brat, Gianfranco Ivancich, je bil junak afriške vojne in kasneje odporniškega gibanja, medtem ko so njunega očeta umorili razbojniki, preoblečeni v partizane.

GIULIANA - Rodila sem se leta 1930 in so me poslali v internat Brillantmont v Lausanni, da bi izboljšala svojo francoščino. Videla sem grozodejstva vojne, a leta 1948 sem bila lepo dekle, ki je obiskovalo najfinjšo beneško družbo. Moja družina je imela v lasti palačo, ki jo je zasnoval Sansovino na ulici Calle del Rimedio v Benetkah, in veliko vilo v San Michele al Tagliamento, ki jo je uničilo zavezniško bombardiranje. Leta 1948 sem spoznala Ernesta Hemingwaya, ki je zaznamoval moje življenje. Ameriški pisatelj je s svojo četrto ženo prišel v Benetke, da bi zbral gradivo za nov roman, ki bo kasneje izšel kot "Čez reko in med drevesa".

ALESSIO - Pripoveduje zgodbo o zrelem častniku in mladi plemkinji, ki se vanj zaljubi med ulicami in laguno. Stari častnik je bil on, oziroma tako se je videl, dekle pa ni bilo nihče drug kot Adriana. Vse to so kraji, ki tvorijo ozadje romana Ernesta Hemingwaya, tako kot je Adriana muza knjige in model za lik Renate.

GIULIANA - Moje razmerje z Ernestom je trajalo sedem let, do leta 1955. Bila sem tarča številnih govoric. Pripisovali so mi tudi vir epizode, v kateri je beneško dekle imelo erotični intervju v gondoli s polkovnikom. V resnici je Ernest to izkušnjo imel z Marlene Dietrich, ne z mano. Ernest je obžaloval, da je o tem spregovoril, in prepovedal objavo knjige v Italiji, kjer je bila dejansko objavljena šele leta 1965, štiri leta po njegovi smrti.

ALESSIO - Srečanje med Ernestom in Adriano osvetli in oblikuje njuni življenji. Ernest v svoji ljubezni do Adriane ponovno odkrije navdih, ki je ovenel. Adriana zacveti kot ženska in pesnica ter spremlja Ernesta do njegovega polnega potenciala kot pisatelja.

GIULIANA - Tako kot se je Ernestovo življenje tragično končalo, tudi moj obstoj ni imel srečnega konca.

ROBERTO - 24. marca 1983 se je obesil na drevesu na svojem posestvu v Giardinu, med Capalbiom in Ansedonio. Star je bil 53 let.

GIULIANA - Kdor bi rad položil cvet na moj grob, naj poišče grob Adriane von Rex Ivancich Biaggini na pokopališču Porto Ercole na Monte Argentario, na območju, rezerviranem za tujce.

RAFFAELLA - Medtem, pred nami, bo reka, ki smo jo videli narasti, kmalu umrla. V vseh pogledih najvišja meja, močna metafora, zaradi katere smo ji podobni. Tukaj je, negotov korak. Gledam, kako se vode mešajo v vrtinec tokov in barv, odtenkov in vonjev. Tudi mi bomo tako umrli, morda, ko bo prišel čas, v objemu, ki bo okusil neskončnost.

KONEC PRVEGA DELA

Dolg glasbeni odmor

DRUGI DEL

ROBERTO – *(bere)* »Soška«

FOTOGRAFIJA IZVIRJA SOČA

ALESSIO - Smo med Trento in Bovcem. Voda je zelenkasto-modre barve. Prečkamo majav lesen most. Zaradi višine in krhkosti mostu se počasi približujemo natanko središču tega lesenega trama, ki nekako omili naše težke korake. Močan veter se vije skozi to rečno dolino in nas udarja v obraz. Moramo se oklepati mostu, a ko to storimo, se še bolj maja, in tudi mi.

8 FOTOGRAFIJA JULIUS KUGY

GIULIANA - Pod nami globoka soteska in tekoča voda. Pogledamo proti Mangartu, Jalovcu in Kaninu. Dežela Juliusa Kugyja, legendarnega Kugyja, ki tukaj kraljuje. Moža, ki ima na teh zemljepisnih širinah kipe v svojo čast, po njem poimenovane botanične vrtove in njegove izreke, vklesane v les nad hišami in na vaških trgih.

ROBERTO - Preden prispemo v Bovec, zavijemo na desno cesto in po nekaj kilometrih pridemo do velike trdnjave. To postojanko so leta 1472 zgradili Benečani. Nekaj desetletij pozneje je padla v roke Habsburžanom. Leta 1797 je francoska vojska napadla trdnjavo z nepričakovanega kota; obrambni korpus je razstrelil most čez sotesko, zaradi česar je nešteto francoskih vojakov padlo v potok. Nato pa se je trdnjava predala, preživele francoske čete pa so trdnjavo požgale.

9 FOTOGRAFIJA BOVŠKE TRDNJAVE

ALESSIO - Po več kot stoletju zapuščenosti so ga Avstrijci obnovili iz nič in je vzdržal celotno bitko na Soči med prvo svetovno vojno. Uporabljali so ga tudi v drugi svetovni vojni in kasneje postal eden

najpomembnejših nacionalnih spomenikov prve svetovne vojne. Znotraj teh zidov bi se lahko pisala zgodovina zadnjih šeststo let tega dela sveta.

Glasbeni vmesni program

ROBERTO - Zgodovina, ta prekleta zgodovina, ki se že stoletja norčuje iz človeštva. Ona, učiteljica življenja, nas očara z modrostjo in znanjem, a namesto da bi nas dvignila na krilih kulture, nas meče v ponavljajoče se tragedije, v ljudstva, prisiljena sovražiti in se vojskovati. Potrebujemo dobro, hladno pivo, da pogasimo žejo in razredčimo strup zgodovine. Da, pivo. Tudi tam, natisnjeno na etiketi steklenice, se zgodovina vrača, da nas muči.

10 PIVO FOTOGRAFIJ

ALESSIO - Na etiketi steklenice piva je upodobljen beli gams z zlatimi rogovi. Zlatorog je protagonist ene najpomembnejših slovenskih ljudskih legend. Pravzaprav morda najpomembnejše od vseh, saj si ga je za svoj logotip izbralo celo nacionalno pivo, ki se izvaža po vsem svetu.

GIULIANA - In če pomislimo, da gams živi na vrhovih gore Triglav, simbola, upodobljenega na slovenski zastavi, lahko razumemo, da je zgodba o belem gamsu tukaj zelo resna. Zgodba o ljubezni in smrti, o samomoru in nedostopnih gorah.

RAFFAELLA - Prispemo v Kobarid, k Napoleonovemu mostu. Da, Caporetto. Misliš, da je to le ime, eno od mnogih, kot Srebrenica ali Černobil, pogoltnjeno s požrešnostjo zgodovine, obsojeno na eno samo usodo, najpogosteje tragično in nepovratno. Ni več mesto ali kraj, ampak poglavje, ki ga je treba preučiti, ime, odebeljeno na robu šolskega učbenika, ki lahko izbriše vse ostalo.

GIULIANA - Prva partizanska republika v Evropi, Kobariška republika, se je rodila tukaj leta 1943, še pred slavno Karnijsko republiko. In izbrisali smo jo iz spomina, ker smo bili takrat mi

zlobneži. Racije civilistov, usmrtitve po hitrem postopku, požgane vasi. Ničesar nam ni manjkalo.

ALESSIO - Po cesti, ki dolgimi odseki sledi toku reke Soče, potujemo po starodavni poti patriarhov. Pravi poti, ki že stoletja združuje ljudstva z različnimi govori v osrčju pluralistične Furlanije, kjer so se meje vedno križale v naglasih, tonih in napevih jezikov, ki so bili popačeni na trgovskih karavanah, v hitrem tempu romarjev in v bolj potepuškem tempu potujočih klerikov. Od postaje Muda, pod Raibl-Cave del Predil, navzdol do Čedada in Gorice.

RAFFAELLA - Nenadoma se pojavi Most na Soci-Santa Lucia, njegove hiše pa objemajo lok mostu, po katerem je mesto dobilo ime. Zdi se, kot da bi prišel naravnost iz rabinske basni.

Glasbeni vmesni program

11 FOTOGRAFIJA ELIA VITTORINIJA

ROBERTO - Most Kanal-Canale pa izvira iz zgodbe Elia Vittorinija. Zgrajen je bil leta 1580 iz lesa, v svoji zgodovini pa je bil večkrat porušen in obnovljen.

GIULIANA - Prvič so ga leta 1805 uničili Francozi, ki so poskušali doseči Avstrijo. Po odhodu Francozov so most popravili in ponovno uničili.

RAFFAELLA - Obnovljen je bil leta 1816, a vojna je ponovno odločila o usodi mostu: 25. maja 1915 je bil miniran in uničen. Sedanjo podobo je dobil po prenovi leta 1920. Druga svetovna vojna mu je prizanesla.

ROBERTO - Med delavci, ki so obnavljali most, je bil Elio Vittorini, ki je pobegnil v Gorico, da bi se poročil z Roso Quasimodo, sestro Salvatoreja, Nobelovega nagrajenca za književnost. Ker je bil brez denarja in takrat še daleč od literarnih

višin, ki jih je kasneje dosegel, je moral Vittorini zavihati rokave in sprejeti službo zidarja, ki mu jo je ponudilo goriško podjetje Mattirolli, ki je dobilo pogodbo za obnovo mostu.

12 FOTOGRAFIJA TRGA

ALESSIO-VITTORINI – Vidim, da me poznate. Res je. Med letoma 1927 in 1930 sem živel v Gorici. Pri 19 letih sem se poročil z Roso Quasimodo, Salvatorejevo sestro; takrat je bil še zgolj računovodja. Kdo bi si mislil, da bo leta 1959 dobil Nobelovo nagrado?

ROBERTO – Si malo zavisten/a?

ALESSIO-VITTORINI – O čem govoriš? Quasimodovi so bili dobri ljudje. Pomagali so mi, še posebej moj pokojni tast Gaetano. Delal je na železnici kot načelnik postaje. Po upokojitvi je odprl radiotelefonsko delavnico na naslovu Corso Vittorio Emanuele 6, ki se je kasneje preimenovala v Corso Italia. Sin Ettore je našel delo na prefekturi.

ROBERTO - Drug sin, Vincenzo, je odprl prvo mestno radijsko postajo na naslovu Corso Verdi 32, v vhodnem hodniku, po naključju, kina Savoia-Centrale.

ALESSIO-VITTORINI – Vincenzo je užival tudi v pisanju. Imel je uspešno radijsko kolumno z nasveti v Squille Isontine, časopisu, ki ga je urejal Sofronio Pocarini. Takrat je bilo v mestu zelo malo radijskih postaj, približno ducat. Ob koncu oddaj so uporabnike pozdravljali drug za drugim.

ROBERTO – In kaj mi lahko poveste o Piazzutti, gospod Vittorini?

ALESSIO-VITTORINI – Piazzutta, nemogoče pozabiti. Kakšen čudovit pogled na Gorico. Da, tam sem živel s tastom in taščo v hiši z obokanimi vrati, na številki 16, če se prav spomnim. Z Roso sva živeli v prvem nadstropju, ampak če sem iskren, sva bila tam samo jaz in moji papirji.

ROBERTO – Z Roso se ni dobro končalo ...

ALESSIO-VITTORINI – Kakšna nadloga je to vprašanje. V meni je gorel ogenj pisanja. In vse okoli mene je gorelo ... Uboga Rosa. Odtaval sem, najprej v Firenze, nato pa v Milano. Toda zidarski žulji niso nikoli izginili z mojih rok. In potem veste, kako se je končalo.

ROBERTO – Da, vemo. In vemo tudi, da ste umrli 12. februarja 1966 v Milanu. Natančneje, na ulici Via Gorizia. Pravo naključje ... Konec novega besedila

GIULIANA - Ne da bi se zavedali te in drugih zgodb, se vsako leto avgusta zbere na stotine ljudi na tradicionalnem dogodku "Skok z mostu". Samo od kulture se ne da živeti.

Glasbeni odmor

ALESSIO - Pot proti ustju Soče se nadaljuje. Soča ubira svoje zadnje, streljajoče poti ovinkov in ostrih zavojev. Nenadoma blizu Anhova – Salone d'Isonzo – zrak postane težak in težko je dihati.

RAFFAELLA - Ta prekleti kraj je bil Casale Monferrato v Jugoslaviji. V lokalni cementarni Salanit so proizvajali ekvivalent Eternita. Azbest je tukaj ubijal in še vedno ubija.

13 FOTOGRAFIJA ROMANE PAVESI

GIULIANA - Kako lahko pozabimo na gospo Romano Blasotti Pavesi, ki je umrla leta 2024 v starosti 95 let. Njeno življenje so

zaznamovale družinske izgube zaradi azbesta in boj za resnico. Vedno je bila v prvih bojnih vrstah, ki so iskale pravičnost za skupnost Casale.

RAFFAELLA - (Romana) Azbest mi je vzel moža in sina. Tovarna Eternit nas je prevarala in zadušila. Živeli smo v lovu za blaginjo, a azbest nam je pripravil usodno zasedo. S sokrivdo toliko moških. Predstavljajte si, kako barbarska in neusmiljena je lahko usoda. Rodila sem se v Anhovem, ki se je takrat imenovalo Salona d'Isonzo, takrat italijansko ozemlje. A to so bili težki časi, z vedno težjim sobivanjem med Italijani in Slovenci. Zato sem tukaj, s kovčkom v roki, in odhajam v mesto, ki je postalo mučenik v Piemontu. Iz enega prekletega kraja v drugega, v imenu azbesta, najbolj neusmiljenega morilca v zgodovini človeštva. Umrli sem že večkrat, a najbolj boleče in usodno je bilo to, da nisem mogla v celoti zmagati v svoji bitki za resnico.

Glasbeni odmor

GIULIANA - *(poje)* O Gorica, preklinja te vsako srce, ki čuti vest; tvoj odhod je bil boleč in za mnoge ni bilo vrnitve.

ALESSIO - To so peli tukaj, leta 1916. Ko se je Evropa masakrirala, pošiljala svoje otroke umret sredi tolike lepote.

GIULIANA - Zaskrbljujoče je spoznanje, da so se najgrozljivejše tragedije vedno dogajale na čudovitih krajih. Umreti tukaj pri dvajsetih. Morda s prihodom iz Sicilije ali Moliseja. Si lahko predstavljate?

Glasbeni vmesni program

ALESSIO - Reka Soča zdaj teče počasi, brez želje, da bi se ujela v Solkanski jez. Po Osimski pogodbi leta 1975 so Jugoslovani zgradili zadnjega od številnih jezov na meji z Italijo.

RAFFAELLA - Malo prej se reka, sluteč svoj žalosten konec, tolaži z odsevom v veličastnem transalpskem železniškem mostu, ki je bil prav tako zgrajen in obnovljen in je še danes največji kamniti lok na svetu.

14 FOTOGRAFIJA POTI SALCANO

GIULIANA - Po Solkanskem jezcu reka Soča ni več ista; zdi se izčrpana, a še vedno ponuja vrtince, kjer divje divjajo kajaki. Nižje je novi most, pešpot in kolesarska pot, ki povezuje Solkan s pobočji gore Sabotin, na območju San Mauro.

ALESSIO - In tukaj nastopi reka Isonzo, mirna in pomirjujoča kljub svoji tragični zgodovini vojn, a hkrati radodarna s tovarnami Straccisa in Piedimonteja, od leta 1905 pa tudi s kanalom Dottori, ki teče od Sagrađa do Monfalconeja. Delo, ki je spremenilo usodo spodnjega toka reke Isonzo, Bisiacarie.

RAFAELLA - Soča je morala nekaj prevzeti od Soče. Tako kot je slovenska voda izdolbla domiselne ovinke in globoke soteske, je Soča skozi stoletja tisočkrat spremenila svoj tok in ustje.

15 VOJAŠKIH FOTOGRAFIJA VILLESSE

ROBERTO – Nekaj kilometrov od morja se zdi, da je Soča utrujena. Zaradi juga brancini plavajo proti toku skoraj do mostu Pieris, kjer se nabirajo v krmi. Soča jih pusti, da delajo svoje in uživajo v žgečkanju.

ALESSIO – Malo prej so rečne vode naletele na skalnate izbokline broda Cassegliano, zgodovinske meje med avstrijskimi posestmi in Beneško republiko. Na levem bregu priča o tem obdobju je Vila Sbruglio, poimenovana po družini, ki je do 18. stoletja pobirala cestnine za prehod ljudi in blaga po Soči.

RAFFAELLA – Na desnem bregu stoji čebula zvonika Villesse, mesta, ki si noge kopa tako v Soči kot v Torru, kot ga v teh krajih imenujejo Torre.

GIULIANA – Torre je nenavaden hudournik. Niz skal, ki se v hipu, ko dežuje, spremeni v histeričen in neustavljiv hudournik.

RAFFAELLA – Toda Torre je na svoj način radodaren. Varuh starodavnih zgodb. Leta 2008 so na njegovi obali odkrili devet kamnitih artefaktov: šest milnikov, dva fragmenta stebra in podstavek, pridobljen s ponovno uporabo obrnjenega votivnega oltarja.

GIULIANA – Dragocene najdbe, vredne razstave v muzeju. Morda skupaj z drugimi darili Torreja?

ROBERTO – In kaj ponuja Soča? Sugestivna doživetja, ki niso nič manj pomembna. Zdaj pa se za trenutek ustavimo na otoku Elba. To je dežela, kjer reka Torre napaja Sočo. Starodavno krajevno ime, ki morda izvira iz časa francoskih pohodov v Italiji.

Premor

16 FOTOGRAFIJE KONJ IZ CAMARGUEJA

GIULIANA - Od začetka dvajsetega stoletja se izliva v estuarij pri Punti Sdobbi, starodavni ribiški vasici na desnem bregu, nasproti otoka Cona, kjer se zdi, da beli camarški konji z mahajočimi repi mahajo v slovo veliki reki v objemu z Jadranskim zalivom Dalmatinskega morja, če uporabimo besede uskoških piratov.

17 FOTOGRAFIJA CAREGONA

ALESSIO - Isonzo ni pričaka svetilnika, toda nedaleč od Punte Spigolo, zadnjega kopnega, ki ga je oblila reka, se iz vode dviga karegon, razjeden od let, vse, kar je ostalo od armiranobetonske konstrukcije, ki je nekoč služila za merjenje vzletov in pristankov rekordnih hidroplanov, izdelanih v ladjedelnici Monfalcone.

Glasbeni vložek pred finalom

ROBERTO - Razmišljala sva o potovanju po dveh velikih rekah Furlanije - Julijske krajine, in če pomisliš, Tilmento izvira v Benečiji, Soča pa v Sloveniji, nato pa se v Italiji preimenuje v Isonzo.

ALESSIO - In beneška Piave se dviga v Furlaniji.

RAFFAELLA - Plesne geografije kot identitete.

GIULIANA - To učijo reke, to učijo naše reke.

(Konec nekako poudarite z gibom.)

KONEC